

DE ZANDKANTSE MOLEN IN DEN BIEZENMORTEL

door Frank A.J.M. Scheffers

De Udenhoutse molens

Wanneer in 1790 een onderzoek wordt gedaan naar het maalloon van de molenaars in Brabant blijkt dat er in het kwartier van Oisterwijk 11 korenwindmolens en 15 waterkorenmolens staan¹⁾.

Zo telde Udenhout vroeger een drietal windmolens:

- * de windmolen Den Kranken Troost aan de Zandkant.
- * de reeds in 1348 vermelde Kreitenmolen.
- * en de in 1876 gestichte molen aan de Molenstraat²⁾.

De Zandkantse molen is enige jaren na de verplaatsing van de Zandkant naar de hoek van de Biezenmortelstraat/Runsvoort vervangen door een machinale maalderij. De Kreitenmolen onderging eenzelfde lot, ook deze molen werd enige tijd na de verplaatsing vervangen door een moderne maalderij^{2a)}.

Van de molen aan de Molenstraat rest thans enkel nog een zogenaamde "peperbus".

Toontje (Antonius Johannes) Coppens, 1900-1959, de laatste molenaar op Den Kranken Troost, omstreeks 1925

Waar stond de Zandkantse molen?

Van de Zandkantse molen is helaas geen afbeelding bekend. Doch het betreft een houten (standaard-)korenwindmolen die in grote lijnen op die van Moergestel geleken zal hebben. Tot de verplaatsing in 1885 stond de molen op een perceel dat op de kadasterkaart van 1832 voorkomt als sectie C nummer 53. Op dit perceel staat nu de boerderij van Kees Pijnenburg aan de Oude Bosschebaan 21.

In 1885 werd de molen gerestaureerd en verplaatst naar de hoek van de Biezenmortelstraat/Runsvoort, achter de boerderij van Oerlemans.

*Oorspronkelijke minuutplan van het kadaster van 1832,
gedeelte van Udenhout, sectie C.*

De molen in handen van het gemene land

De oudst bekende eigenaar van de molen is het gemene land in de persoon van de rentmeester der domeinen. Deze instelling beheerde na de vrede van Munster in 1648 onder andere de grondcijsen, die vanouds op onroerende goederen rustten, en de geconfiscerde goederen van de rooms katholieke kerk. Reeds in 1677 wordt de molen door de rentmeester der domeinen verpacht.

Wie in dat jaar de molen in pacht heeft heb ik nog niet na kunnen gaan³⁾.

Van 1705 tot en met 1713 is Cornelis Stans van Beurden, die tevens de Kreitenmolen bezat, mulder op de Zandkantse molen. Cornelis betaalt een zogenaamde recognitiecijs van zes ponden per jaar voor de Zandkantse molen aan de rentmeester der domeinen⁵⁾. Een recognitiecijs is een cijns die vanouds aan de heer (na 1648 het gemene land in de persoon van de rentmeester der domeinen) betaald moest worden voor een verkregen octrooi. Het hier bedoelde octrooi is dat van de wind en **bestaansgebied** van de molen.

Dat er ook onderling concurrentie is tussen de molenaars in hetgebied van de Kleine Meijerij blijkt in 1701⁶⁾.

In dat jaar protesteert Jonker Philip Jacob van Borssele, in zijn hoedanigheid van rentmeester der domeinen van Brabant, tegen de activiteiten van de molenaar op de Kerkhovense molen te Oisterwijk. Hij constateert namelijk dat "clachten sijn voorgekomen dat den molder van den wintcoornmolen van Carckhoven onder Oisterwijk sich niet ontsiet met sijn kar en peert met bellen alomme geheel Udenhout door te rijden en aldaar de graenen van den ingeseetenen op te laeden en alsdan te brengen op sijnen moolen om te breecken en te maelen, en als dan in voegen als voor wederom aen ingesetenen thuijs te bringe 't gene direct is streckene tot ruine van der domeijnen wintcoorenmolen gestaan aan de Santkant onder Udenhout".

Als de Oisterwijkse molenaar weer in Udenhout zou komen om graan van de Udenhoutse bevolking op te halen dan zal Philip de bellen, het graan of het gemalen meel in beslag nemen. Om het vervolgens naar het comptoir van de domeinen te brengen en voorts een gerechtelijke procedure te starten tegen de Oisterwijkse molenaar.

De Kerkhovense molen was in die tijd in het bezit van de weduwe van Bartholomeus van Turnhout die hem verhuurde aan Adriaan van Dal. Deze laatste huurde ook nog de Heukelomse molen van jonker Mathijs van Cannart⁷⁾. Bovendien was Van Dal pachter van de houtschat.

De pacht van de houtschat hield in dat Adriaan, tegen betaling van de pachtsom aan de rentmeester der domeinen, het recht had het opstaande hout van de gemene gronden in een bepaald gebied te beheren. Blijkbaar stelde deze functie hem in staat een zodanige druk op de boeren uit te oefenen dat die hun graan bij zijn molens brachten.

Op 13 februari 1719 verklaren dan ook een aantal inwoners uit Heukelom en Enschoot dat "sij wel op ander meulens hun graenen souden laeten maelen, als op die meulen van Adriaan van Dal maer om sijn dreijgementen durfden zij niet op een ander te gaen, want voornoemden van Dal heeft geseght dat hij hen soude becalangeeren (bekeuren) over 't vlaggen van de heij en begaen van straaften en stroomen en zij souden hun graenen liever selfs op den meulen brengen als door den moolenaar laeten af haelen. Oock durfden zij soo lange als Van Dal rentmeester blijft met hun graenen niet op een ander gaen".

Van Dal laat het hier echter niet bij zitten en hij laat vijftientig burgers van gevorderde leeftijd uit Oisterwijk een getuigenis afleggen.

Hierin verklaren zij dat de Oisterwijkse mulders al vanouds met paard en bellen niet alleen naar Udenhout maar ook naar Berkel, Enschoot en Haaren reden om het graan op te halen.

Deze dienst was vooral bedoeld voor de boeren die geen paard en kar hadden of dat niet konden betalen.

Wie uiteindelijk in het gelijk gesteld wordt blijkt helaas niet uit de stukken.

De molen in handen van Wouter van Heeswijk

Op 15 november 1726 wordt de molen door de rentmeester verkocht aan Wouter Andries van Heeswijk⁸). Wouter stamde zowel van vaders als van moeders kant uit oude molenaarsgeslachten die een groot aantal van de middenbrabantse molens bemaalden⁹). Hij was rond 1677 in Hoogeloon geboren als een zoon van Andries Peter van Heeswijk en Cornelia Stans van Beurden de jonge¹⁰). Andries zal eerst enige tijd de molen van Vught bemalen hebben aangezien zijn zoon Peter op 5 november 1674 in de St. Lambertuskerk van die parochie werd gedoopt¹¹). Van 1677 tot 1698 wordt Andries als molenaar op de Hoogeloonse molen genoemd¹²). Wouter is drie maal gehuwd. De eerste maal voor de schepenen en pastoor van Moergestel op 19 februari 1719 met Jenneke van Hees. Zij was op 13 september 1678 in Oisterwijk gedoopt als dochter van Jan Arien van Hees en Maria Claes Marckx en werd begraven te Udenhout op 20 april 1744. In 1719 was Jenneke al weduwe van Peter Laurens Coolen. De tweede echtgenote van Wouter was de uit Helchteren in het land van Luik afkomstige Elisabeth Berben. Met haar trad hij op 23 mei 1745 voor de schepenen van Moergestel in het huwelijk. Elisabeth werd nog geen jaar later op 27 februari in 1746 in Moergestel begraven.

Wouters laatste echtgenote was Digna Jan Jansse de Jongh uit Tilburg met wie hij op 25 oktober 1750 voor de schepenen van Oisterwijk trouwde. Digna was toen reeds weduwe van Jan Adriaan Vijge. Wouter heeft een groot aantal middenbrabantse molens bemalen.

* In 1725 koopt hij in een faillissement de Esbeekse molen gelegen aan het Spul te Hilvarenbeek¹³).

* Van 1722 tot 1729 wordt hij als mulder van de molen in Oostelbeers genoemd¹⁴).

* In 1735 huurt hij 'een wintmolen gestaan en gelegen onder de dingbanke van Oisterwijk tot Udenhout van ouds genaamt den Crijtenmolen, met woonhuijs, schuur, schop, verkenkooij, saij weijlanden met den hoff groot te samen in 't geheel 18 hond. De pacht-som bedraagt 475 gulden per jaar. Verder zal Wouter de stenen van de koren- en boekwijtmolen, allebei de steenrepen, de binnen en buitenreep voor 250 gulden moeten overnemen. Tenslotte komen de bede, de verponding, de reeële lasten, de personele lasten, alle dorps- en landslasten en nog een cijns van 5 gulden per jaar aan Peter Scheffers te 's-Hertogenbosch voor rekening van de huurder.

In 1741 wordt het pachtcontract nog eens voor zes jaren verlengd¹⁶). In dit laatste pachtcontract moet het onderhoud aan de einden, de borsten, kammen en spullen door Wouter gedaan worden waarvoor hij op de huurpenningen mag korten. De verhuurders zijn de gezamenlijke erfgenamen van Jan van der Sterren en zijn echtgenotes Helena van Deursen en Anneke van Riel. Wouter bewoonde in 1735 de Kreitenmolen samen met zijn vrouw Jenneke, de knecht Anthony van den Biggelaer en de twee meiden Adriaantje Witlox en Adriaantje van Heeswijk¹⁷).

- * In 1738 en in 1740 wordt de recognitiecijs van drie ponden voor de Huikelomse watermolen betaald door Wouter van Heeswijk en Marie de weduwe van Willem van Abelen¹⁸).
- * In 1740 delen Wouter van Heeswijk en Bastiaan Arien van Broeckhoven als man van Helena Jan Meijs de goederen die zij in gemeenschap bezitten¹⁹). De gedeelde goederen heeft Wouter in 1736 bij koop verkregen van Adriaan en Peter van Iersel en Bastiaan van zijn schoonouders²⁰). De goederen die gedeeld worden zijn een perceel akkerland van 6 lopense gelegen aan de Zandkant genaamd de Meulenberg en nog een perceel akkerland van dezelfde grootte. Uit deze percelen moet een cijs van 2 gulden en 10 stuivers in een meerderen cijs van 5 gulden aan derentmeester der domeinen betaald worden. Twee jaar later verwerft Wouter van de kinderen van Marcelis Peter Marcelissen en Joanna van de Laer nog een vierde part van de Meulenberg²¹). Dit stuk van vier lopense is zowel akkerland als heiveld. Bovendien wordt ook nog een vierde part in een perceel van 18 lopense akkerland overgedragen. Uit deze goederen moet een vierde part van 5 gulden aan de rentmeester der domeinen betaald worden.
- * In 1745 bemaalde hij de korenwindmolen in de Heuvelacker te Moergestel die hij voor 1/20 in eigendom bezat²²). In 1746 wordt Wouter van Heeswijk voor de schepenen van Moergestel gedaagd²³). De aanleggers zijn Willem van Kasteren en zijn dochter Elisabeth. Willem en zijn dochter hebben van mei 1745 tot mei 1746 bij Wouter en zijn huisvrouw als knecht en meid gediend. Het jaarloon van Willem zou bestaan uit:
 - 17 gulden.
 - een linnen kiel.
 - en een paar schoenen van 1 gulden en tien stuivers.
 Elisabeth zou voor haar diensten betaald krijgen:
 - twee gulden.
 - twee hemden.
 - vijf ellen grof laken.
 - een paar kousen.
 - en neusdoek van negen stuivers.
 - een paar schoenen.
 - een paar sokken.
 - en een paar klompen.

Aan het eind van de dienstperiode heeft Willem alleen nog maar zes gulden en een linnen kiel gehad en zijn dochter heeft alleen nog maar een paar klompen ontvangen. Willem en zijn dochter hebben nog verschillende beleefde aanmaningen gedaan maar die werden door Wouter en zijn huisvrouw "in de wint geslagen".

Tenslotte beslissen de schepenen dat Wouter van Heeswijk verplicht is de rest ook uit te betalen aan zijn knecht en de meid.

In 1745 verhuurt Wouter van Heeswijk, die dan onder de heerlijkheid van Moergestel woont, de Zandkantse molen aan zijn zoon Peter van Heeswijk²⁴). Peter heeft de molen dan reeds in gebruik. De pachttermijn is acht jaar en de pachtsom bedraagt 250 gulden per

jaar plus alle lands- en dorpslasten. Peter zal bovendien zorg moeten dragen voor het onderhoud aan de molen in het bijzonder aan het gaande werk van de molen zoals de einden, rosten, kammen, staven, rutsel, banden, bouten en scheren. Bovendien zal hij de binnenreep, buitenreep, steenreep en camandel moeten laten vernieuwen, waarvoor hij de eerste vier jaar 2 gulden en 10 stuivers zal mogen korten op de huurpenningen. De verdere slijtage van de stenen komen voor rekening van de verhuurder. Mocht als gevolg van het onderhoud aan de molen deze langer dan acht dagen stil staan dan mag Peter navenant korten op de huurpenningen. Een jaar later doet Wouter ten behoeve van zijn zoon Peter afstand van het vruchtgebruik van de volgende goederen²⁵):

- * een huis en aangelegen erf met nog twee percelen akkerland samen groot omtrent zeven à acht lopense hetgeen dan door Wouter bewoond en gebruikt wordt.
- * zijn part in de Moergestelse korenwindmolen.
- * twee percelen akkerland groot samen 5 lopense gelegen te Berkel.
- * en drie lopense weiland gelegen onder Hilvarenbeek aan de Biest.

Als tegenprestatie zal Peter de schulden met de verlopen interest van Wouter uit zijn eerste huwelijk aflossen. Het totaal der schulden bedroeg 1100 gulden.

Peter van Heeswijk mulder op de Zandkantse molen

Op 26 juli 1758 geeft Wouter van Heeswijk al zijn goederen in Udenhout, inclusief de molen, over aan zijn zoon Peter²⁶). Peter is op 15 december 1719 te Hilvarenbeek gedoopt als een zoon uit Wouters eerste huwelijk. Hij is op 4 augustus 1797 in Biezenmortel overleden en hij wordt drie dagen later in Udenhout begraven. Hij trouwt voor de eerste keer voor de schepenen van Oisterwijk op 27 november 1740 met Lucia Robben die op 5 juli 1716 in Udenhout was gedoopt. Zij wordt op 25 maart 1747 in dezelfde plaats begraven. Lucia was een dochter van Jan Aart Robben en Jenneke Willem Bergmans²⁷). De tweede maal trouwt Peter voor de schepenen van Oisterwijk op 14 mei 1752 met Ardina van Grevenbroeck. Ardina was op 6 maart 1718 in Oisterwijk gedoopt en is op 17 februari 1791 in Udenhout begraven. Ze was een dochter van Heiliger Aart van Grevenbroeck en Maria Aart Robben. Peter laat vier kinderen uit zijn eerste huwelijk te Udenhout dopen. Alleen de eerste twee kinderen zijn in 1810 nog in leven:

1 Cornelis gedoopt op 8 oktober 1741 ²⁸)

2 Joanna, gedoopt op 16 april 1743

3 Johannes, gedoopt op 16 september 1744 en overleden op 11 november van hetzelfde jaar

4 Johannes, gedoopt op 14 december 1745

Uit zijn tweede huwelijk laat hij op 5 oktober 1756 in Udenhout een dochter Helgera dopen. Mogelijk is dit hetzelfde kind dat op 23 oktober 1756 als Mijntje van Heeswijk te Udenhout wordt begraven. In 1790 bemaalde Peter behalve de Zandkantse molen ook de watermolen van Moergestel²⁹). In 1791 wil Peter samen met zijn vrouw Ardina een testament maken doch dit testament wordt niet meer gepasseerd omdat "de testatrice buijten staat geraakte en kort daarna is komen te overlijden"³⁰). In Peters laatste testament van 14 juli 1797 is Peter reeds "enigsints ziekelijk"³¹).

In dit testament waren de volgende bepalingen opgenomen:

- * Peters kleinzoon Lambert Verhoeven zal een prelefaat ontvangen van 2000 gulden die ten laste stond van Franciscus Augustinus van den Bosch, medicine doctor te Dongen;
- * de kinderen van zijn dochter Joanna, met name Lambert en Maria Verhoeven ontvangen samen een prelefaat dat bestaat uit 1000 gulden;
- * Als Geertrui Koolen als echtgenote van Cornelis van Heeswijk of Adriaan Robbert Koolen als tweede echtgenoot van Johanna van Heeswijk weduwe of weduwnaar zonder kinderen mochten worden dan zullen zij hun leven lang elk jaar 100 gulden uit Peters nalatenschap ontvangen. Als in 1809 Johanna van Heeswijk overlijdt krijgt Adriaan Koolen een jaarlijkse vordering van 100 gulden op de nalatenschap van Peter van Heeswijk. In een akte voor de schepenen van Oisterwijk van 15 juni 1809 ziet hij af van zijn recht omdat hij vreest dat er moeilijkheden zullen ontstaan³²).

Als in 1797 de inventaris wordt opgemaakt bij Peter van Heeswijk bestaat zijn nalatenschap uit:³³)

- * de wind- en korenmolen genaamd Den Kranken Troost met een huis, stal, schuur, schop en aangelegen erf aan de Zandkant.
- * een perceel akkerland genaamd de Moolenacker groot 6 lopense.
- * 25 lopense akkerland, weiland en heiveld onder Helvoirt.
- * een aantal heibodems in de Hooge Heide te Helvoirt waarvan de grootte onbekend is.
- * 5 lopense akkerland onder Berkel.
- * 1/20 part in de koren- en windmolen met het huis, stal, schuur en bakhuis en erf van 7 lopense in den Heuvel te Moergestel.
- * 4 lopense akkerland in de Heuvelstraat te Moergestel.
- * een perceel weiland van 3 lopense onder Hilvarenbeek.
- * een huis en stal met daarin een ''tapneering, broodbakkerije en andere koopmanschapen die daarin vele jaren met goed succes werden gehouden'' aan de Kruisstraat (de huidige Kreitenmolenstraat) te Udenhout³⁴).
- * een huis bestaande uit twee woningen met een schop en hof te Udenhout.
- * 21 lopense weiland en heibodem onder Udenhout.
- * 3575 gulden aan uitstaande vorderingen.
- * 1612 gulden aan contant geld.
- * ten huize van de weduwe de Wijs te 's-Hertogenbosch heeft Peter nog een koffer staan. In deze koffer werden gevonden:
 - drie zakken met geld ter waarde van 2806 gulden.
 - 80 stukjes vreemd zilver geld.
 - een blauwe kiel
 - een paar slaaplakens
 - een katoene vrouwe jak

Onder de roerende goederen bevonden zich onder andere een paar zilveren schoen- en broekgespen, een kerkboek met een zilver slot, drie paarden, een kalf, twee koeien, drie hoogkarren, twee aardkarren, 6 maalzeilen en 23 billen voor de molen. De kosten ten laste

van de nalatenschap bestonden uit 223 gulden voor Peters begrafenis. Tenslotte is nog ongeveer 30 lopense land voornamelijk gelegen te Udenhout gelegateerd aan de armen van Udenhout en Berkel. In afwachting van de uiteindelijke erfdeling die pas ruim 13 jaar later plaats vond werden tussentijds al enige maatregelen genomen. Zo werd op 26 oktober 1797 tussen de twee kinderen van Peter van Heeswijk een accoord gesloten³⁵). Hierin werd onder meer afgesproken dat de executeurs van de nalatenschap aan iedere erfgenaam de som van 750 gulden voor de betaling van schulden ten hunnen laste en nog elk 1000 gulden voor onvoorziene gevallen zouden uitkeren. Op 30 november 1797 worden de onroerende goederen uit de nalatenschap publiekelijk verhuurd³⁶). De Zandkantse molen die dan omschreven wordt als een zeer schone en gerenommeerde koren- en windmolen genaamd Den Kranken Troost wordt in combinatie met de grote kamer van het molenhuis en nog een stukje hof voor acht jaar verpacht. De pachter is de mulder op de Oisterwijkse molen Ter Nedervonder. Petrus Josephus Assenberg³⁷). Van Assenberg handelde echter in naam van Jacobus Rijcke die mulder was op de Kreitenmolen en op de Huikelomse watermolen³⁸). Deze Jacobus Rijcke klaagde in 1790 nog dat Peter van Heeswijk het graan met paard en kar bij de boeren afhaalde en weer afleverde. Hierdoor werd Jacobus gedwongen hetzelfde te doen waarvoor hij drie paarden en molenkarren had moeten aanschaffen en twee knechten in dienst had moeten nemen.

Voordat Jacobus de molen kon bemalen moesten eerst enige reparaties aan de molen gedaan worden. Op 30 december 1797 wordt door de molenmeester Henricus Hebben uit Bokhoven een offerte gemaakt voor de noodzakelijke reparaties³⁹).

* de stenen van de voormolen van 16 duim dik	240 gld
* de kuip met de steen en bedding en de toebehoren van de voormolen	40 gld
* de stenen van de achtermolen 13 5/4 duim dik	173 gld 5 st
* de kuip van de achtermolen en de steenrink en bedding met zijn toebehoren	40 gld
* het kamrad	200 gld
* de kammen en staven van de voor- en achtermolen	19 gld
* de schijfloop van de voor en achtermolen samen	30 gld
* de voor- en achtersteenreep samen	34 gld
* de binnen en buitenreep en het vangzeil	17 gld
* twee ijzeren balken	14 gld
* het luiwerk met zijn toebehoren	20 gld
* de kleine en grote handboom	3 gld 10 st
* een grote en kleine vijst	2 gld 5 st
* steenhouter met zijn toebehoren	5 gld
* binnen- en buitenborst en de lassen met toebehoren samen	166 gld
In totaal kosten de reparaties	1007 gld

(ter vergelijking een dienstmeid verdiende in die tijd ongeveer 40 gulden per jaar⁴⁰).

De uiteindelijke erfdeling van de nalatenschap van Peter van Heeswijk vindt pas op 5 juli 1810 voor de schepenen van Oisterwijk plaats⁴¹). In deze erfdeling wordt de nalatenschap gedeeld van Pieter van Heeswijk die voor de helft komt aan Lucia onmondige dochter van wijlen Cornelis Peter van Heeswijk en voor de andere helft aan Lambert de zoon van wijlen Adriaan Verhoeven en mede wijlen Johanna Peter van Heeswijk.

Tevens wordt ook de nalatenschap gedeeld van Adriaan Nicolaas Verhoeven en Johanna van Heeswijk, deze nalatenschap valt in zijn geheel toe aan Arnoldus Mutzaarts als man van Maria Adriaan Verhoeven.

Molen Den Kranken Troost bemalen door Lambert Verhoeven

Bij de erfdeling in 1810 komt de Zandkantse molen toe aan Lambert Verhoeven. Lambert was op 19 april 1777 te Udenhout gedoopt en is aldaar op 18 september 1834 overleden. Hij was een zoon van Adriaan Nicolaas Verhoeven die op 28 april 1776 te Oisterwijk met Johanna Peter van Heeswijk trouwde. Nadat Johanna op 6 oktober 1790 weduwe was geworden hertrouwde ze met Adriaan Robbert Koolen. Johanna wordt tenslotte op 28 maart 1809 te Udenhout begraven. Haar zoon Lambert is getrouwd met Adriana Pijnenburg die op 8 januari 1776 te Helvoirt was gedoopt en op 10 februari 1847 te Udenhout is overleden. Ze was een dochter van Reinerus Pijnenburg en Anna Maria Timmermans. Het echtpaar had vijf kinderen die de volwassen leeftijd bereikten:

- 1 Johanna Maria, geboren op 28 september 1812 te Udenhout en getrouwd met Martinus van Hulten⁴²)
- 2 Henrica, geboren op 1 juni 1815 te Udenhout en aldaar ongehuwd overleden op 27 mei 1880
- 3 Adriaan, geboren op 3 november 1818 te Udenhout en aldaar ongehuwd overleden op 3 januari 1898
- 4 Hendricus, geboren op 8 december 1820 te Udenhout en aldaar ongehuwd overleden op 16 februari 1883
- 5 Petronella, geboren op 21 november 1823 te Udenhout en aldaar ongehuwd overleden op 5 oktober 1874.

In 1873 wordt eerst een boedelbeschrijving gemaakt van de nalatenschap van Lambert Verhoeven en Adriana Pijnenburg waarna de erfdeling volgt⁴³). In deze erfdeling komt de molen toe aan Adriaan, Hendrik, Petronella en Hendrica Verhoeven. De twee eerstgenoemden zijn molenaar van beroep en de laatste twee beiden landbouweresse. Enige dagen na de erfdeling sluiten bovengenoemde personen een hypotheek af van 900 gulden met als onderpand de windkorenmolen met erf aan de Zandkant op het perceel C 53 groot 16 are en 80 centiare, het oostelijk deel van een perceel bouwland C 73 groot 16 are en 80 centiare, en een in aanbouw zijnd woonhuis⁴⁴). De hypotheeknemer is de Udenhoutse leerlooier Wilhelmus van den Bosch. Zes jaar later sluiten Adriaan, Hendrik, Hendrica Verhoeven en de kinderen van Martinus van Hulten en Johanna Maria Verhoeven als erfgenamen van Petronella Verhoeven een tweede hypotheek van 700 gulden op de molen af. Ook hier is Wilhelmus van den Bosch de hypotheeknemer⁴⁵). Op 20 januari 1882 wordt de molen, het

molenhuis en enige percelen bouwland door Adriaan, Hendrik Verhoeven en de erfgenamen van Henrica en Petronella Verhoeven verkocht aan Christiaan Hendriks⁴⁶). De koopsom bedraagt 3750 gulden. Adriaan en Hendrik Verhoeven reserveren gedurende hun verdere leven het vruchtgebruik van de kamer en opkamer rechts, de zolder erboven, het erf erlangs, het gebruik van de welput en het gebruik van het perceel bouwland C 308. Bovendien houden ze ook de staande ijzeren vuurplaat in het huis en het hout op het perceel bouwland onder Helvoirt voor zichzelf. Aan het perceel C 53 waarop de molen staat is een erfdienstbaarheid verbonden ten laste van de percelen C 50, 51 en 52 om daarop geen bomen te planten op een afstand van 12 meter van de grensscheiding^{46a}). Het perceel C 53 is echter ook belast met een erfdienstbaarheid van weg ten laste van het perceel C 59.

Christiaan Hendriks als molenaar van Den Kranken Troost

De nieuwe eigenaar van de Zandkantse molen is Christiaan Hendriks. Hij was op 2 maart

Johanna van Iersel, 1862-1930, weduwe van Christ Hendriks en van Mattheus Coppens, omstr. 1890

1852 te Huikelom geboren als zoon van de landbouwer Jan Hendriks en Cornelia Denissen⁴⁷). Christiaan is op 14 juli 1889 in Biezenmortel overleden. Hij trouwt op 27 april 1885 te Udenhout met Johanna van Iersel. Zij is op 15 december 1862 in Udenhout geboren en overleden in Biezenmortel op 25 september 1930. Ze was een dochter van Martinus van Iersel en Johanna Verhoeven. Uit dit huwelijk zijn drie kinderen geboren:

- 1 Johanna Cornelia, geboren op 23 maart 1886 te Udenhout en op hoge leeftijd te Oerle overleden.
- 2 Johanna Maria, geboren op 18 februari 1888 te Udenhout en overleden op 17 september 1954 als zuster Maria Christina van de orde van de H.Franciscus van Assisie.
- 3 Adriana, geboren op 6 juni 1887 te Udenhout en aldaar overleden op 19 mei 1888.

Christiaan laat in 1885 de windmolen verplaatsen van de Zandkant naar een perceel op de hoek van de Biezenmortelsestraat/Gijzelsestraat⁴⁸).

Waarschijnlijk zal deze verplaatsing ook verband gehouden hebben met de slechte bereikbaarheid van de molen vanwege de slechte toestand van de Udenhoutse wegen⁴⁹). Christiaan ging samen met zijn vrouw een huis vlakbij zijn molen bewonen. Dit huis aan de Biezenmortelsestraat 65 bestaat nog steeds en wordt tegenwoordig bewoond door Paul Oerlemans.

Op 6 juni 1885 verkoopt Christiaan Hendriks het oude molenhuis aan de Zandkant aan Lambertus van Hulst⁵⁰). Dit was het huis dat in 1873 door de kinderen Verhoeven vlak naast de molen was gebouwd⁵¹). Lambertus was een zoon van Martinus van Hulst en Johanna Maria Lambert Verhoeven.

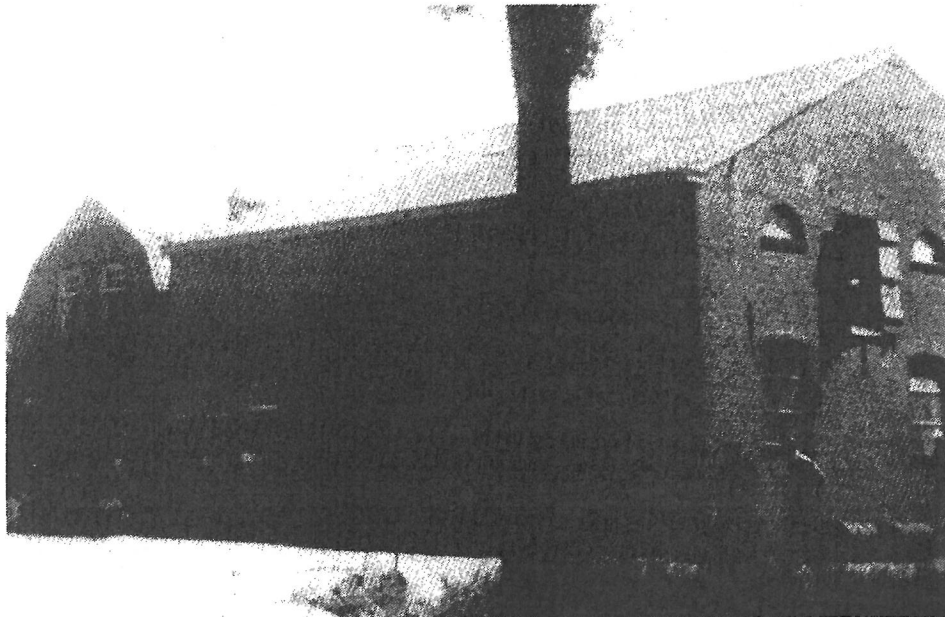
Christiaan heeft de molen niet lang bemalen zoals blijkt uit de verklaring die Christiaans schoonvader, Martinus van Iersel, tegenover de ontvanger van de successierechten aflegt⁵²). Hierin verklaart hij dat vanwege de slechte staat en conditie van de molen deze na het huwelijk van zijn dochter met Hendriks verplaatst werd naar een perceel mastbos dat hem toebe-

hoorde. De restauratie van de molen werd door Van Iersel bekostigd. Christiaan Hendriks was verder gedurende zijn huwelijk de meeste tijd ziek geweest en in die tijd had hij hetgeen hij bezat, wat volgens Van Iersel weinig te betekenen had, meer dan opgeteerd. Daarom had Christiaan Hendriks toen hij voelde dat hij zou gaan sterven de molen om niet overgedragen aan zijn schoonvader. De belangrijkste reden voor deze overgave was dat Johanna van Iersel dan niet met de eerste de beste molenaarsknecht zou trouwen die op de molen aasde en de weduwe dan maar voor lief zou nemen. Amper twee maanden na deze verklaring trouwt Johanna van Iersel op 21 mei 1890 te Udenhout met de molenaarsknecht Mattheus Coppens. Mattheus Coppens stamde uit een oud molenaarsgeslacht die ook veel molens in onze streek bemaalden⁵³). Hij was op 8 september 1858 te Reuzel geboren en op 10 september 1906 in Biezen-

Mattheus Coppens, 1858-1906, molenaar op Den Kranken Troost van 1890 tot 1906, omstreeks 1890

mortel overleden⁵⁴). Mattheus Coppens vraagt in 1904 een vergunning aan om ten zuiden van zijn windmolen (waar voorheen de maalderij van Thijs Coppens was) een machinale maalderij gedreven door een petroleummotor van 16 a 20 paardekrachten te mogen bouwen. In 1922 dient de weduwe van Mattheus Coppens molenaarster te Udenhout een verzoek in om een nieuwe graanmaalderij te mogen oprichten met een zuiggasmotor van 25 pk⁵⁵). Met de bouw van de nieuwe mechanische maalderij zal ook het doek gevallen zijn voor de oude molen Den Kranken Troost die omstreeks deze tijd wordt afgebroken.

De in 1922 opgerichte graanmaalderij van de familie Coppens, gelegen aan de Biezenmortelsestraat 38/40, omstreeks 1947. Het pand is thans wit geschilderd.

1. R.A. 's-Hertogenbosch (zoals de verdere bronnen zonder uitdrukkelijke andere vermelding), ontvanger der belasting en domeinen nr. 26 1790
2. W.A. Fasel en P.J.M. Wuisman, *Geschiedenis van Udenhout*, Udenhout 1978
- 2a. Oorspronkelijk stond de Kreitenmolen aan de rand van de Kreitenheide in de omgeving van de Berkhoeke. In de vorige eeuw werd de molen verplaatst naar het perceel waarop tot voor kort de maalderij van Coppens Mengunie stond.
3. RG (Rentmeester-Generaal) 333 Deze omslag bevat stukken betreffende de verpachting van de Zandkantse molen door de rentmeester der domeinen van 1677-1723. Momenteel verkeert deze omslag in slechte staat en is daarom pas na de restauratie ervan ter inzage.
4. J.A.W. Swane, Mulders in Brabant, XIV Van Beurden, in *De Brabantse Leeuw*, jrg 13

5. RG 91 + 92
6. RG 314
7. RO 708 + 123v RO (Oisterwijk, rechtelijk)
8. zie noot 1
9. zie noot 4 en B.W. van Schijndel, Een Bossche familie Van Heeswijk in *De Brabantse Leeuw*, jrg. 6, p 49
10. Ze was een dochter van Constantinus Cornelis van Beurden die onder andere mulder was te Helvoirt, Tilburg en Oirschot en van Willemken Jan van Giersbergen. Haar broer Cornelis Stans van Beurden huurde van 1705 tot en met 1713 de Zandkantse molen.
11. De Heikantse molen werd lange tijd bemalen door de familie van Heeswijk: RG 94 + 95, R. 142 f 346 Vught
12. Hoogeloon R. 12 f 80v, 129
13. Archief van de Raad van Brabant nr. 824 f 348v
14. J.A.W. Swane, Brabant's molens en hun mulders, in *De Brabantse Leeuw*, jrg. 11 p. 157
15. RO 711 f 27 1735
16. RO 711 f 100 1741
17. GAU (oud archief der gemeente Udenhout) 105. In 1741 is Wouter koning van het St.Jorisingilde in Udenhout. Hij schenkt dan een zilveren schildje met daarop afgebeeld Wouters familiewapen en een standaardmolen in de helmtop: W.H.Th. Knippenberg, Het gilde zilver in de Kleine Meijerij, in *De Kleine Meijerij* jrg. 38, p. 24
18. RG 94 + 95
19. RO 488 f 51v 1740
20. RO 417 f 29v 1736
21. RO 417 f 85v 1738
22. N 5300 f 110 1746
23. R 210 Moergestel 9-5-1746
24. N 5300 f 38 1745, N 5300 f 148 1746
25. N 5300 f 110 1746
26. RO 423 f 24 1758
27. Cornelis is overleden op 9 februari 1810 te Udenhout. Hij trouwt op 27 oktober 1793 voor de schepenen van Helvoirt met Geertrui Koolen. Zij is gedoopt te Udenhout op 1 januari 1770 als dochter van de herbergier Cornelis Koolen en van Johanna Gelasi Schalkx. Cornelis van Heeswijk huurt in 1797 van de overige erfgenamen zijn vaders huis aan de Cruisstraat waarin een bakkerij en een cafe werd gedreven. Het enige kind van dit echtpaar dat de volwassenheid bereikte is Lucia die op 9 juni 1801 te Udenhout samen met haar vroeg overleden tweelingbroertje Peter werd gedoopt. Lucia trouwt op 17 oktober 1819 met Johannes Bartholomeus van Hulten.
28. zie noot 1
29. W. de Bakker, de erfgenamen van Elias Robben, in *De Brabantse Leeuw*, jrg. 32 p. 15 e.v.
30. RO 497 f 104v 1791
31. RO 499 f 63 1797
32. RO 534 15-6-1809
33. RO 530 f 126 1797
34. RO 716 f 71 1797
35. RO 499 f 87v 1797
36. zie noot 32
37. zie noot 1
38. zie noot 1 Jacobus Rijcke had de Kreitenmolen op 22-10-1787 voor 8000 gulden gekocht. De mulder van de Kreitenmolen had tevens het recht van een rosmolen. (molen aangedreven door een paard)
39. RO 499 f 105v 1798
40. R 513 f 14 1802 Tilburg

41. RO 534 f 49 1810
 42. Hij is op 23-10-1808 gedoopt te Drunen als zoon van Jan van Hulten en Ida van Delft. Gerrit van Heeswijk, Genealogie van Hulten, tak B, in GTWB jrg. 12 p 47
 43. N 3032 21-3-1873 en 8-4-1873
 44. N. 3032 23-4-1873
 45. N. 3035 27-3-1879
 46. N. 3036 20-1-1882
 - 46a. Op deze percelen stond het oude molenhuis dat in 1872 van de hand werd gedaan. (N. 3031 18-9-1872)
 47. Cornelia is overleden op 5-4-1873 te Enschoot. Ze heet dan en dochter te zijn van Adriaan Denissen en Joanna Maria Kuijpers. Ze is echter een dochter van Christiaan Denissen die bij de Kerkhovense molen woonde en er op 31-1-1856 overleed. (testament 6-7-1837 voor notaris Wierdsma te Oisterwijk)
 48. GAU 791 1884
 49. Ad van den Dries- van der Velden, *Het Brabant van toen*, Tilburg 1979 GAU 764 1925
 50. N. 3037 6-6-1885
 51. zie noot 42
 52. memorie van successie kantoor Tilburg 14-7-1889
 53. H. van Bommel, *Het molenaarsgeslacht Coppens*, Heino 1979
 54. Matheus Coppens was voor zijn huwelijk enige tijd zouaaf onder Paus Leo XIII, zijn ouders Antonius Coppens en Hendrina van Beekvelt bemaalden de molen in Helvoirt: mededeling door Frank A.W.J. van Berne te Oisterwijk.
Nakomelingen van het echtpaar Coppens-van Iersel stichten machinale maalderijen in de streek waaruit onder andere Coppens Mengunie ontstond.
 55. Johanna van Iersel had in 1918 ook de Kreitenmolen gekocht van Martinus Jan Bertens
- * Op 5 maart 1657 (N.5260,56 not. Mart. van Hees) verhuren Adriaan van Esch voor de helft, en Jenneke huisvrouw van Jeroon Cornelissen van Beurden en genoemde Adriaan van Esch en Adriaan van Beurden als momboren van de onmondige kinderen van wijlen Adriaan Melissen voor de andere helft aan Marcelis Jan Marcelissen voor 4 jaar een 'koorenmolen ten wynde met haere rechten', gelegen in de vrijheid van Oisterwijk ter Nedervonder, tegen 20 mud rogge en 2 mud boekweit, elk mud gerekend voor 16 lopen bossche maat, per jaar en de op de molen rustende lasten. De molen is voor 2 mud koren minder verpacht dan tevoren 'ten insiens eener nieuwe molen in Udenhout omtrent de Geiselse straete sal worden opgericht'! (W.d.B.)

